

Oskar Peltokangas och Edvin Sundquist

Oskar Peltokangas föddes 1893 i Vasa, dit hans föräldrar hade flyttat från Gamla-karleby landsförsamling. Fadern var finne, fabriksarbetare, och kom från Lappa-järvi, modern svenskösterbottniska, född på Lyttbacka hemman i Kronoby. I honom, skriver K.A. Wegelius i "För Finlands frihet", förenades på ett vackert sätt våra två nationaliteter. Han framstod under och efter inbördeskriget som en beundrad vit hjältegestalt i Vasa och Österbotten.

Han genomgick Brändö svenska folkskola och måste sedan omedelbart, som trettonåring, börja dra sina strån till stacken för att bidra till den som alla dåtida fabriksarbetare på mycket njugga villkor levande familjens uppehälle. Han fick anställning på Vasabladet officin och genomgick under de följande nio åren de olika graderna i det dåvarande typografyrket: springpojke, lärling, maskinsättare. Därjämte var han en entusiastisk idrottsman, som flitigt och med framgång deltog i tävlingar, och en aktiv medlem av Dragnäsbäcks frivilliga brandkår.

Under sin anställning vid Vasabladet blev han av naturliga skäl bekant och småningom god vän med Edvin Sundquist.

1915 vände sig Oskar Peltokangas till Sundquist, sade sig veta att en skara studenter som bäst fick militär utbildning i Tyskland för att i sinom tid delta i ledningen av Finlands befrielse från tsarväldet, och frågade om det var möjligt att också karlar utan "högre skolkunskaper" kunde få vandra samma väg. Jägarvärvarn Sundquist upplyste honom om att vem som helst som var patriotiskt sinnad och därtill hågad mer än gärna var välkommen i Lockstedt, men att det först gällde att noga överväga beslutet och alla därmed sammanhängande komplikationer och risker.

Efter ytterligare ett par samtal mellan de två var saken klar. Den 9. december reste Peltokangas med den sista båtlägenheten före vinterns definitiva inbrott från Vasa via Umeå och Stockholm till Tyskland.

Därefter hade Edvin Sundquist blott ett fåtal och indirekta underrättelser om Peltokangas, till dess han själv som aktivistisk fribytare och politisk flykting i Stockholm i slutet av juni 1916 hade tillfälle att återknyta kontakten per korrespondens. Därvid framgick det att Peltokangas nu hade klarat sin militära grundutbildning och jämte jägarbataljonens huvudstyrka låg ute vid östfronten. (Rätt många av

Oskar Peltokangas' och andra jägares brev till Sundquist finns f.ö. bevarade i den sistnämndes efterlämnade brev- och dokumentsamling).

I april 1917 blev Oskar Peltokangas tillsammans med några andra jägare kommanderad till Finland för att delta i och leda det pionjärbete som måste bli gjort för att den med all sannolikhet snarligen stundande frigörelsekampen skulle kunna lyckas. På grund av mellankommande förhinder i form av den ryska gränsbevakningens och polisens ökade vaksamhet och det rätt livligt florerande angiveriet blev det lilla jägarkommandot dock tvunget att tillbringa sommaren och hösten 1917 på svenska sidan, i Luleå.

Vid tiden för novemberstrejken i Finland, under vilken de första röda våldsdåden skedde och de första halvt våldsamma sammanstötningarna mellan vita och röda försiggick, vistades Peltokangas några dagar i Stockholm och sammanträffade där med landsflyktiga aktivister och jägarettappmän, däribland och inte minst med Edvin Sundquist, som apropå de dagarna berättar:

"Med harmfylld förvåning erfor han om de klart framträdande tendenserna från arbetarledningens sida att äventyra landets oberoende genom att kvarhålla den ryska militären i landet och med stöd av dess bajonetter genomdriva sina socialpolitiska omstörtningkrav.

— Den beklagliga utveckling sakläget nu höll på att taga berörde honom så mycket smärtsammare som han ju själv hade räknat sig till de organiserade arbetarnas led och personligen deltagit i deras strävanden. Intresserad av arbetarföreningarnas kulturella arbete hade han bl.a. tillhört Folkets hus' teater i Vasa och även på annat sätt... verkat för arbetarklassens bästa. I allmänhet åtnjöt socialisterna inom emigrantkretsarna i Sverige i det längsta anseende såsom de oräddaste förkämparna för landets självständighet. Toikois rättframma uttalanden i lantdagen jämte en hel del andra omständigheter syntes ju i början utlova det bästa. ---

Huvudsaken för de talrika finländska 'desperados' utomlands var ryssarnas utdrivande ur landet. Alla, som ville gå med på det programmet, voro välkomna stridskamrater, oberoende av partiståndpunkt i övrigt. Men alla som nu i det avgörande ögonblicket, då frukterna av ett flerårigt ihärdigt och under största personliga uppoffringar och försakelser bedrivet arbete hägrade inom räckhåll, äventyrade målets uppnående, voro givna fiender, oavsett om de voro borgerliga brobyggare eller socialistiska bolsjevikvänner. --- Det återstod nu ingenting annat än kamp på två fronter: mot ryssarna och mot de bolsjeviksmittade socialister, som ingått ett landsförrådiskt förbund med dem. --- Den finländska jägarbataljonen var sammansatt av representanter för alla befolkningslager, partier och sociala åskådningar, men den var så till vida homogen, att fältropet 'Ned med Ryssland i Finland!' var allas lösen. Här måste alla andra hänsyn obönhörligen vika.

Det är mot bakgrunden av detta betraktelsesätt även Oskar Peltokangas' beslutsamma ståndpunktstagande måste ses. Det var ryssarnas utdrivande ur landet hans personliga insats från första stunden hade gällt, men han ryggade icke tillbaka för att bruka svärdet även mot dem av sina egna landsmän och f.d. partikamrater, som ställde sig i vägen, då det gällde att sopa rent hus.¹⁾ --- Därmed hade han dock icke på något sätt svikit den sanna, ridderliga demokratins ideal. Han var fortfarande och kände sig som en man av folket och visade även, att han i sällsynt hög grad kunde tillvinna sig de djupa ledens kärlek och

högaktning inom den laglydiga delen av sin hembygds folk. Det är män av Oskar Peltokangas' typ, som skola bygga vårt lands framtid på den lagbundna folkfrihetens fasta grund."

1) Några andra av jägarbataljonens medlemmar som kom från arbetarfamiljer och själva varit engagerade i arbetarrörelsen fann det dock omöjligt att "bruka svärdet mot sina egna" och anhöll vid återkomsten till Finland om att inte behöva delta i inbördeskriget, vilket även beviljades dem.

I början av december 1917 tog sig Oskar Peltokangas från Umeå — med hjälp av en gammal bekant som han råkat träffa där samt dennes motorbåt — längs den gamla beprövade jägarstråkvägen över Kvarken till Vasa i kallt och rusligt väder med isblocken simmande kring båten. Vid Köklot var han och hans biståare på håret när att kollidera med en rysk patrullbåt som var ute på spaning efter en misstänkt bogserbåt från Petsmo, men undgick tack vare tät dimma den faran och kom lyckligt och väl till Vasa. Därifrån begav han sig i enlighet med sina order till Sundom för att fungera som instruktör för skyddskåren där vid övningarna och förberedelserna för vad som komma skulle.

Från och med nu var han, för att citera Sundquist, "ehuru till en början i största hemlighet en av förgrundsgestalterna i det befrielseverk, som med vasabygden som utgångspunkt omsider ledde till de ryska hordernas och de inhemska upprorsmännens nedkämpande."

På juldagskvällen kom det till en skärmytsling mellan Sundom skyddskår, ledd av Peltokangas, och en trupp från den del av den ryska vasagarnisonen som var förlagd i Yttersundom, varvid två ryska soldater dödades. Upphovet till sammandrabbningen befanns sedan vara det ryska förbandets egen kock, som av okänd anledning bibragt de sina den uppfattningen att skyddskåren redan nu stod i beråd att anfalla vilket ögonblick som helst och därmed förorsakat alarm och en rysk "strafexpedition" till skyddskårens huvudtillhåll vid ungdomshuset och på Näset.

Detta var jämte en likartad händelse i Simo nära Kemi den första striden mellan finländsk skyddskår och rysk soldatesk.

Efter det nyssnämnda nappataget fördes Peltokangas av en bekant i största hast och hemlighet till Jungsund, där han höll sig dold några dagar. Därefter fortsatte han sitt instruktions- och organisationsarbete, nu bl.a. i Karperö, Malax och Kristinestad.

Inför avvärningsoperationen i Österbotten den 28 januari 1918 hade Oskar Peltokangas och hans då närmaste medarbetare Ernst August Mitts fått order att med en trupp bestående av Sundom, Solf, Malax och Bergö skyddskårer planera och verkställa intagningen av Vasklot med bl.a. en rysk artillerikasärn invid Borgaren och en marinkasärn vid hamnpirarna samt avvärpa och ta till fånga de där förlagda ryska trupperna. Operationen genomfördes med framgång och nästan helt utan

blodsutgjutelse emedan de överraskade ryssarna så gott som genomgående kapitulade utan försök till motvärn. Därefter hann Peltokangas, Mitts och deras manskap ännu delta i inringningen av kasärnområdet inne i staden. Också där kapitulerade huvuddelen av den ryska vasagarnisonen utan strid.

Efter erövrings- och avväpningsoperationen i Vasa blev Peltokangas' närmaste uppdrag i det nu i full låga uppblossade inbördeskriget att som kompanichef delta i intagningen av Uleåborg, Brahestad, Kemi och Torneå. Därvid utmärkte han sig upprepade gånger i strid både som ledare och genom personligt mod och tapperhet. Enligt vittnesbörd av medlemmar av hans kompani ådagalade han utom taktisk blick och teknisk skicklighet — han var ju den enda i kompaniet med tidigare erfarenhet av krig och hårda strider — även en imponerande förmåga att med en förening av sträv saklighet och öppenhjärtig, varm kamratlighet leda sina mannar.

Efter några dagars permission i Vasa fick Peltokangas order att försöka samla ihop ett kompani frivilliga som under hans befäl skulle sändas till fronten antingen i Tavastland eller Satakunta. Han fick också snabbt ihop den äskade styrkan, som bestod av sundom-, korsholms-, oravais- och vasabor. Den 13 februari — tolv dagar innan jägarbataljonens huvudstyrka steg i land tillbaka på hemlandsjord i Vasa, beredd att sättas in i kriget som befäl och underbefäl — avreste Oskar Peltokangas och hans nyförvärvade kompani från staden med den tavastländska fronten som mål.

Det var i den vita offensiven mot Tammerfors som Peltokangas' kompani sattes in. Det deltog under hans ledning i striderna vid Filpula, Manninen, Kuru och Orivesi. Den 23 mars började en häftig och segsliten kamp om Messuby socken, varvid Peltokangas den 25 mars fick order att storma och erövra kyrkbyn. Efter en dags ihärdiga forceringsförsök mot hårt motstånd och med avsevärda förluster nådde kompaniet sent samma kväll centrum av kyrkbyn, där det ännu invid kyrkan och den bredvidliggande folkskolan råkade ut för hård korseld. Därvid träffades Oskar Peltokangas av en explosiv gevärskula. Han blev hastigt förd till en norsk fältambulans i Kangasala, men dog där samma natt.

I Uleåborg hade Oskar Peltokangas tagit hand om en halvt vilsekommen 13-årig pojkbysing. Denne, Onni Kokko, var en arbetarpojke som av ett barnsligt betingat personligt rysshät hade drivits att söka sig från det röda Helsingfors över till den vita sidan, hakat sig på ett vitt förband vid offensiven i norra Finland och följt med det vid intagningen av Uleåborg, där han liksom något senare i Vasa förevisades som ett patriotiskt kuriosum och en inkarnation av Soldatgossen i Runebergs berömda dikt. Han tydde sig nu till den hygglige och godhjärtade Peltokangas och följde denne åt som en trogen skugga i ur och skur.

Eftersom det inte fanns någon annan som kunde och ville ta hand om pojken, lät Oskar Peltokangas honom följa med till fronten i Tavastland, där han fortsatte att

försöka vårda och beskydda Onni så gott det gick med hänsyn till omständigheterna. Formellt och delvis också faktiskt fungerade pojken som stafett och stridsordonnans åt Peltokangas.

Onni Kokko blev liksom Peltokangas svårt sårad i Messuby. I motsats till sin faderliga omhändertagare och beskyddare levde han ännu en kort tid och blev transporterad till fältlasarettet i Vasa, där han avled av sina skador.

Onni Kokko, hans korta liv och hans öde gav Jarl Hemmer stoff till kortromanen "Onni Kokko", som utkom hösten 1920. Den boken är i mycket en "vit" hjältegossehyllning med drag av hurtfrisk äventyrsroman eller indianbok för pojkar. Men samtidigt är den — som Johannes Salminen mycket riktigt konstaterar i sin doktorsavhandling (Jarl Hemmer, en studie i liv och diktning, 1955) — det första verket av Hemmer där hans i grund och botten tvekluvna, även självkritiska inställning till brödrafejden och den sociala verkligheten bakom denna skymtar fram; en etisk och moralisk jakobskamp som 1930 skulle få sin slutgiltiga manifestation i den gripande, betydande och viktiga fånglägersromanen "En man och hans samvete".

Här, i "Onni Kokko", framträder denna smärtsamma problematik främst i bilden av pojkens omhändertagare och tillfälliga chef, jägarkapten Karr; ett porträtt som förvisso inte är tecknat med jägarlöjtnant Peltokangas som karaktärsförebild, utan snarast har drag som för tanken till Hemmers egen personliga splittning och svåra åskådningsmässiga dilemma. Utåt hård och hänsynslös drabbas Karr till följd av dödandet och grymheten i brödrafejden och sin egen flykt in i brännvinnan av ett personligt sammanbrott och drivs till en av allt att döma självvald död. (Ett slut som i sinom tid skulle bli Jarl Hemmers eget). Innan kapten Karr stupar — eller låter sig bli skjuten — förkunnar han i en sårig inre monolog att allting, hela världen stinker blod för honom och att alla är bröder i samma förbannelse, vita och röda, finnar och ryssar.

Minnesskrift om folkhjälten

Vänskapen med Oskar Peltokangas, dennes jägar- och krigsinsats och kanske också hjälteglorian kring honom i hemtrakten gav upphov åt det — tyvärr — enda som Edvin Sundquist någonsin publicerade i bokform: en levnads- och minnesteckning med titeln "Vasabygdens folkhjälte", utgiven senhösten 1918.

På 80 glestryckta sidor ger Sundquist här en beskrivning av Oskar Peltokangas' bakgrund och redliga, varmt trofasta karaktär, berättar kortfattat om hans tidigare levnadslopp, om de samtal som ledde till hans jägarenrollering och de strider han deltog i samt händelseförloppet i Messuby.

De citat av Sundquist-text som anförts tidigare i detta kapitel är tagna ur min-

nesskriften. När jag läser den i dag förefaller det mig som om Sundquist här i ett fåtal formuleringar skulle ha påverkats av en just då gängse och förståelig dragning åt en viss patetisk fraseologi. Men som helhet tagen är den lilla boken ett sakligt, omsorgsfullt dokumenterat vittnesbörd, välgörande fritt från hätskhet och hat mot den röda parten i inbördeskriget.

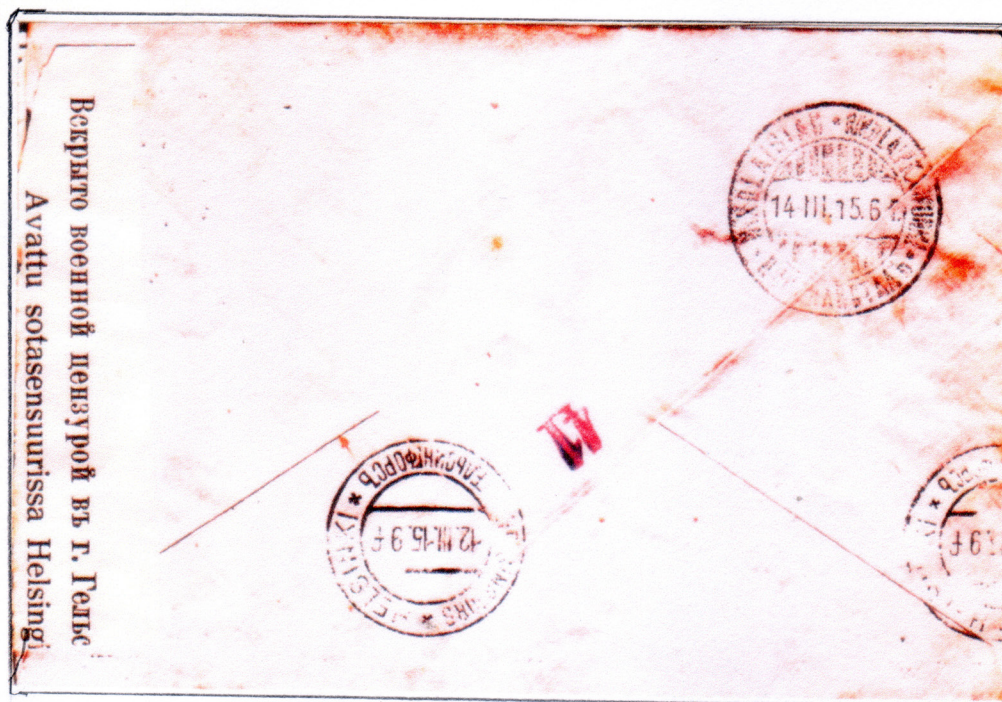
Kluven epilog

Att det frihetskrig den landsflyktiga jägaraktivisten Edvin Sundquist såväl som medlemmarna i själva jägarbataljonen trott sig skola återvända till i verkligheten blev ett inbördeskrig var en smärtsam överraskning både för honom och för många — kanske de flesta — i bataljonens manskap och befäl.

Sundquists och Vasabladets ståndpunkt var och förblev naturligtvis vit, borgerlig. Men de folkliga och socialradikala dragen i hans karaktär och ståndpunktstagan svek aldrig; inte heller nu, trots en del svävningar på målet i spalterna under åren 1918 och 1919. Han hörde dock till dem som påtalade broderkrigets hemska efterspel i form av summariska dödsdomar och arkebuseringar samt härjande hunger- och farsotsdöd i lägren med röda fångar — första gången den 4 juli 1918 i ett lantdagsbrev skrivet av Julius Sundblom och infört som ledande artikel, samtidigt som Sundblom jämte tre andra medlemmar av svenska folkpartiets lantdagsgrupp (Eirik Hornborg, Annie Furuhjelm och G.A. Rosenqvist) inlämnade ett spörsmål till regeringen om de eländiga förhållandena i fånglägren och vikten av att avskaffa dem av både humanitära och utrikespolitiska skäl. I utländsk press hade då redan ingått talrika och ofrånkomligen befogade artiklar om "den vita terrorn" i Finland efter inbördeskriget.

Även amnestin hälsades av Sundquist med tillfredsställelse efter hand som den började komma och fortsatte i ansatsvis avgivna och behandlade propositioner ända fram till 1927. Trots att majoriteten av svenska folkpartiets lant- och riksdagsgrupper samt största delen av partiets ledning och påfallande många annars inflytelserika medlemmar av det hela tiden — jämte stora delar av finska samlingspartiet — framstod som benådningarnas mest tjurskalliga för att inte säga ärkereaktionära motståndare. Orsaken till detta beteende är inte lätt att analysera fram på ett begränsat utrymme som detta, men tydligtvis fanns där drag av "masshysteri", som Nils Meinander har kallat det, såväl som personlig förbittring och kortsynta politisk-taktiska skäl som drivfjädrar till denna långvariga hatiskt inhumana attityd.

Sista gången jag träffade och samtalade med Edvin Sundquist — det var 1961 — yttrade han, kanske delvis på grund av ett visst inflytande från debatten om andra delen av Väinö Linnas torpartrilogi ("Upp trälar", 1960) — sin förståelse för flera av bevekelsegrunderna till det han då alltjämt kallade det röda upproret; nu dock utan att alls begagna ordet "landsförräderi" i sammanhanget.

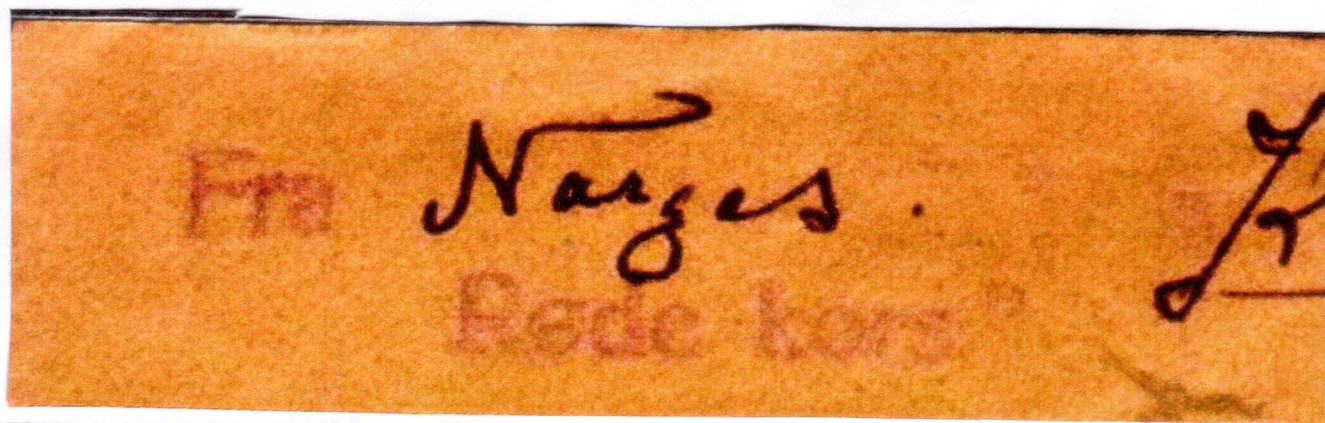
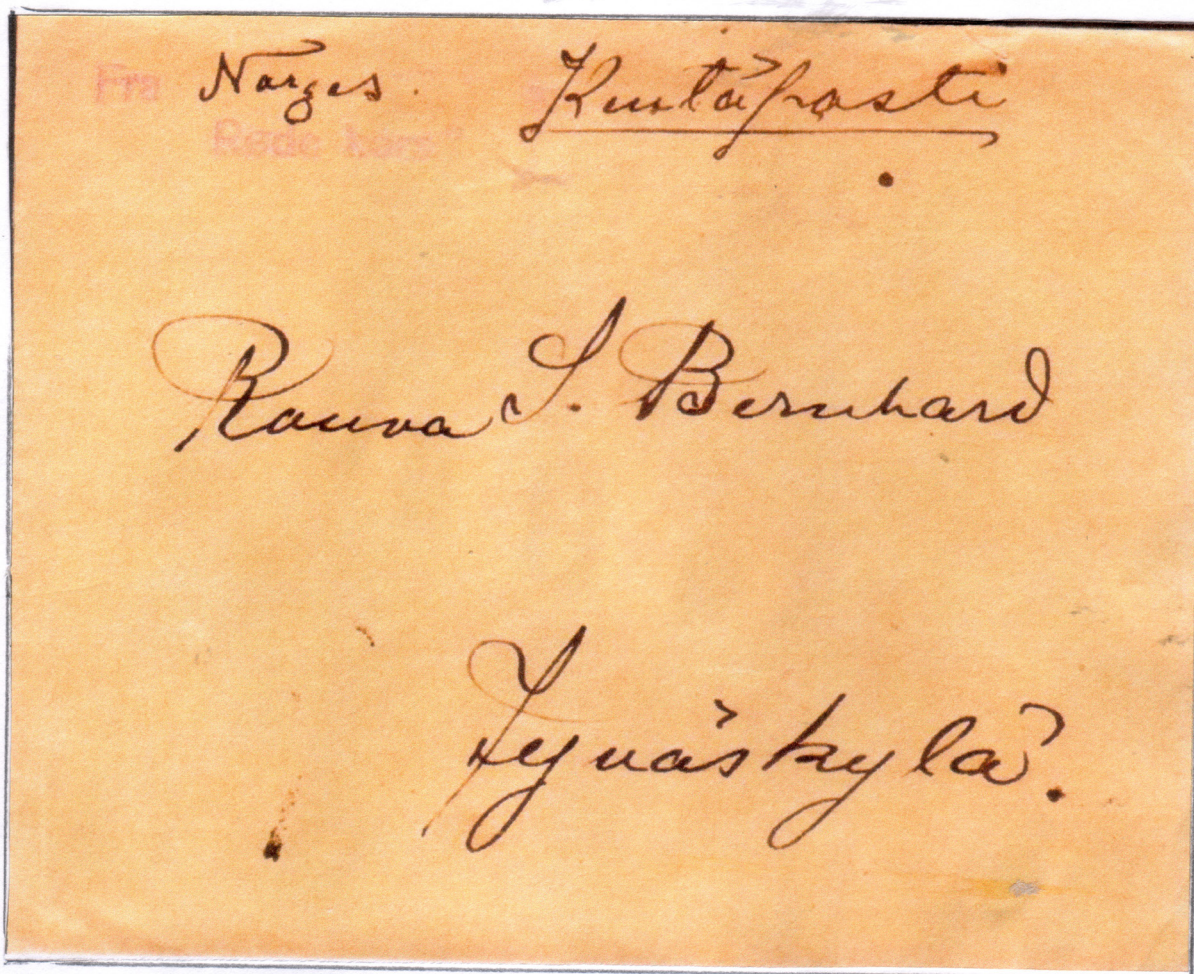

Oskar Peltokangas arbetade som typograf på Vasabladet och blev här bekant med Edvin Sundquist, som frutom att vara tidningsman även var "Jägarvärvare". Som sådan arbetade han i det tysta med att värva unga patriotiska studenter till "Jägarsoldater" i Lockstedt / Tyskland. 1915 anslöt sig Oskar Peltokangas till denna utbildning och deltog senare 1918 i det finska inbördeskriget. Peltokangas blev kompanichef och hans kompani ingick i den vita offensiven vid Tammerfors den 23 mars 1918. Han träffades av en explosiv gevärskula och hastigt förd till Norska Fältambulansen i Kangasala men avled samma natt.

Genom olika "täckadresser" skrev Oskar Peltokangas till sin syster i Wasa. Försändelsen är från STOCKHOLM 1915 till WASA – BRÄNDÖ /Finland med ankomststämpel Nikolaistad (Wasa) den 14.3.15 och censurerad i Helsingfors den 12.3.15 (HE-V-03, He-S-11).

Brev från TORNEÅ/Finland den 2.3.16 till WASA BRÄNDÖ (Nikolaistad) den 4.3.16. Avsändare är Oskar Peltokangas via en täckadress i Torneå till sin syster i Wasa. Försändelsen har censurerats i Helsingfors. Höger kortsida bär en trespråkig censurförslutning (HE-V-03) och på baksidan en violett censurstämpel (HE-S-41).

Fältpostbrev från Norges Røde Kors Ambulans till JYVÄSKYLÄ.
Ankomststämplat den 15.3.18 på försändelsen baksida.

Brev från FALUN den 23.3 18 till svensk trivillig vid Svenska Brigaden i ULEABORG Brigadens uppsamlingsplats)

Adressaten och Brigaden hade vid brevets ankomst givit sig av söder ut mot TAMMERFORS och försändelsen har eftersänts och försetts med stämpeln "Överbefälhavarens i Finland stab" samt "Kenttäposti"

På följande två sidor visas fältpostförsändelser till Sverige, vilka har avlämnats till den reguljära finska fältposten. Korten sändes till Sverige via Torneå där de passerade den finska censuren. Försändelserna skulle i detta fall vid ankomst till Sverige lösenbeläggas, men ibland (oftast) såg postpersonalen mellan fingrarna med att kräva lösen. Detta för att visa sin sympati med de kämpande svenskarna i Finland. Alternativa postvägar var att försändelserna samlades upp av Brigadstaben och sändes med kurir till Haparanda eller Stockholm där föreningen "Finlands Vänner" frankerade posten och sände den vidare. En sista utväg var att frankera med finskt porto till Sverige när så var möjligt.

Union Postale Universelle

Postikortti

Postkort

Suomi

Finland

Kenttäposti

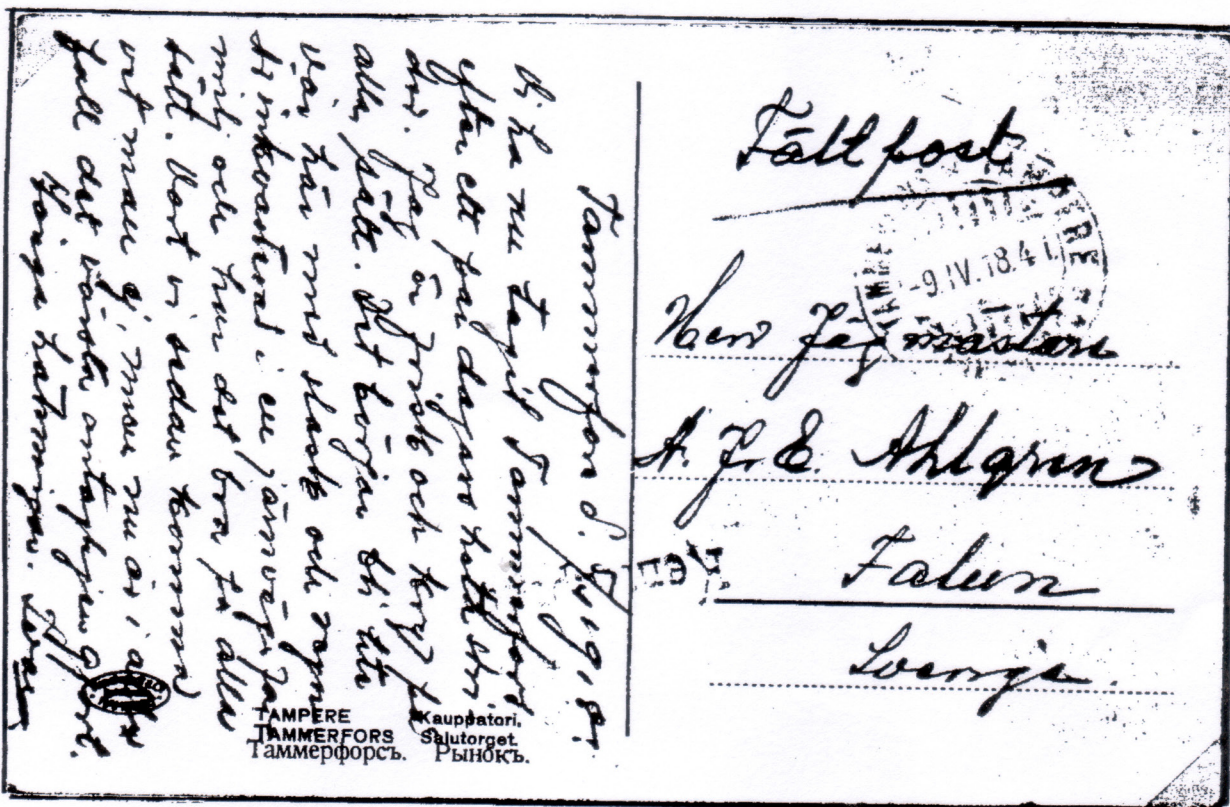
Fältpost

Tammi Tammerfors d. 2/4 1918
 Jag mår bra, ligger fortfa-
 rande utanför Tammerfors.
 Skönt väder, lagom kallt -
 Det har varit lugnt de sista
 dagarna. Kjätthja hälsningar
 L. Saar

Från Gerdas Ahlgren
 Tistorsåker
 Falun
 Sverige

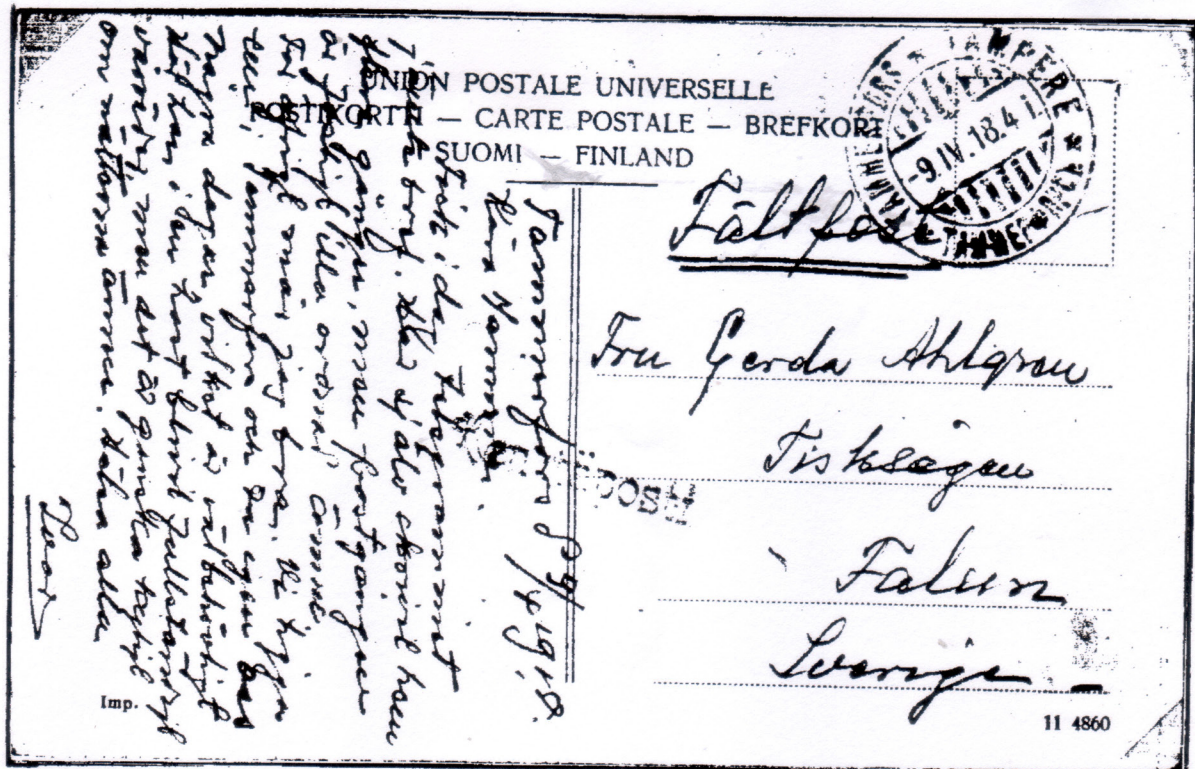
Fältpost / Tammerfors den 2.4.18. Lösenbelagt kort "20 öre".

"Jag mår bra ligger fortfarande utanför Tammerfors..."

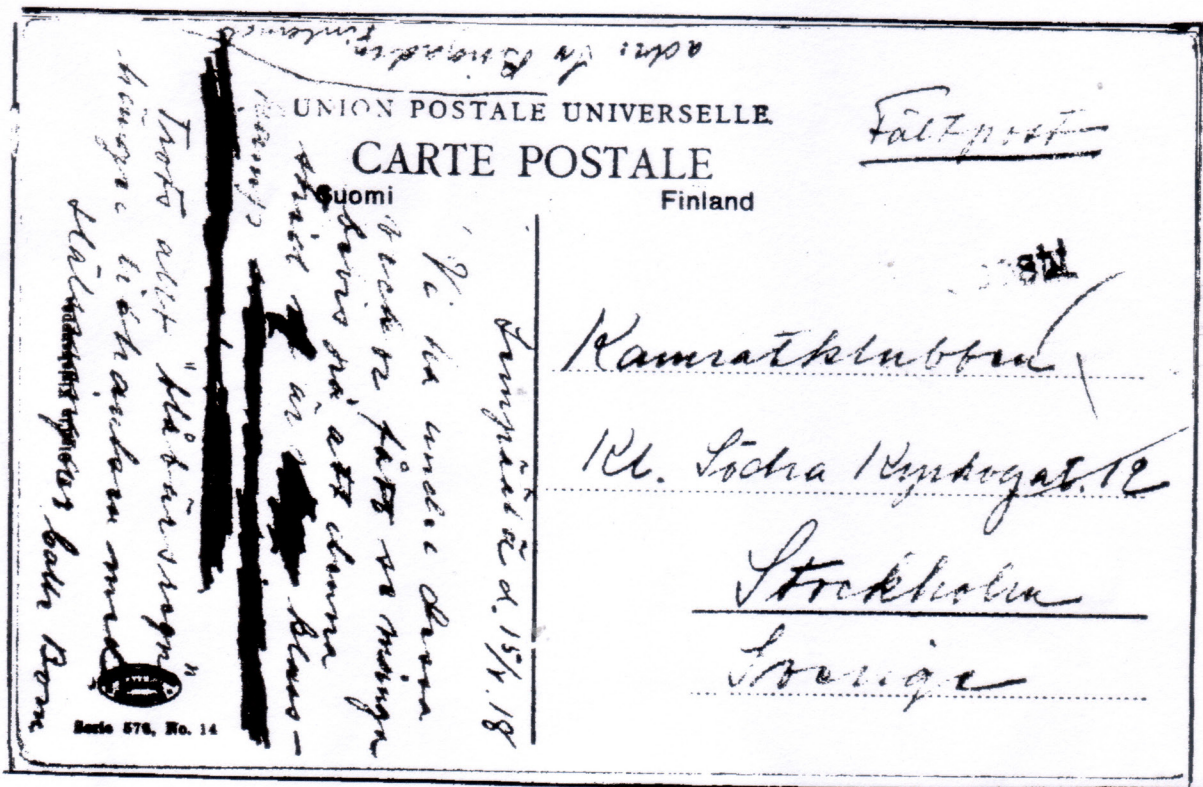
Fältpost / Tammerfors 5.4.18. Avstämplat 9.4.18

"Vi har nu tagit Tammerfors efter ett par dagars heta strider..."

Fältpost / Tammerfors 9.4.18

"... Har själv skrivit hem flera gånger men postgången är fasligt illa ordnad ännu...."

Fältpost / Lempäälä 15.4.18

"vi ha under dessa veckor fått se många bevis på att denna strid –är – klasskamp..."

Censuren i Torneå har raderat i texten.